

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті мова йде про особливості морального виховання молодших школярів та причини, які ускладнюють цей процес. Показано взаємодію основних чинників, що сприяють успішному здійсненню цього важливого завдання, та роль сучасного вчителя в формуванні високої моральності.

В молодшому шкільному віці необхідно прищепити дітям прості норми моральності. Без таких рис, як працелюбність, добросовісне ставлення до своїх обов'язків, повага і чуйність до оточуючих, чесність, скромність, ввічливість не може бути й мови про вироблення складніших моральних норм і якостей людини. Учителю початкової школи дуже важливо придивитись до всіх можливих проявів моральних якостей кожної дитини і визначити методи впливу на їх формування. Особливу увагу треба звернути на виховання в дітей любові і шани до своїх батьків, рідних, любові до рідного краю, Батьківщини.

З метою виявлення рівня знань про свою Вітчизну, родину, рідний край ми провели опитування учнів I і II класів міста Житомира. На запитання «В якій країні ти живеш, як називається її головне місто (столиця)?» відповідали 65 першокласників і 120 другокласників. Майже 65% учнів перших класів не розуміють такі поняття, як «країна», «столиця», «місто», пишуть, що живуть у країні «Житомирі». А серед другокласників лише 2% дітей назвали своєю країною Житомир, 98% назвали столицю рідної країни і місто, в якому живуть, правильно. Що стосується запитання «Де ти найбільше любиш бувати в своєму місті?», діти першого класу в основному відповідали: «В парку, цирку, в театрі» та ін. Зрозуміло, що діти свій вільний час проводять з батьками, відвідуючи цікаві місця нашого міста. Проте 40% дітей дають відповіді, що не стосуються живописних місць Житомира, а використовують поняття «море», «Крим» та ін. У другокласників ширше коло місць, де люблять бувати: біля школи, свого будинку, біля річки, в лісі, міському парку. Це свідчить про те, що діти вміють бачити красиве в своєму місті. Неоднозначними були відповіді першокласників на запитання «Де живуть твої бабуся і дідусь та де працюють твої батьки?». В одному з перших класів лише 3% дітей не знає, де живуть їх бабуся і дідусь, де працюють їх батьки, а в іншому аж 50%. Очевидно, все залежить від учителя, як часто він слухає розповіді дітей про їх родовід. Майже всі другокласники знають, де працюють батьки. Лише 8% учнів не знають, де татова робота, а про заняття мами знають усі. Це, напевно, тому, що діти більше спілкуються з матерями, які розповідають дітям про свою працю. З боєм діти пишуть, що «мама і тато ніде не працюють», «мама працює на базарі, а тато вдома, глядить малу Олю», «тато поїхав на заробітки» та ін. Знають також, де живуть бабуся і дідусь, вказуючи адреси, але часто про це говорять: «В селі».

80% дітей першого класу ще не зовсім розуміють поняття «патріот», а тому на запитання «Кого можна назвати патріотом України?» відповідали: «Моїх батьків», «Маму, тата і мене», окремі називали навіть тварин. Частина дітей розуміє це поняття, називаючи: «Т. Шевченко» - 20%, «Президент Л. Кучма» - 15%, «С. Корольов» - 12%, і навіть «Б. Єльцин» - 2%, «Мої батьки, бо вони дуже люблять Україну» - 2%. Частина дітей не відповіла на дане запитання. 20% опитаних другокласників відповіли на це запитання, що патріот - це «Той, хто любить Україну і готовий за неї віддати життя», «Хто захищає країну». 20% учнів називали патріотом Т. Шевченка, 10% - президента Л. Кучму, 8% - Б. Хмельницького, 8% - Л. Українку, 6% - Бога, 3% - солдатів, 4% - міліціонерів, 15% - бабусю, дідуся, прабабусю, бо вони ветерани Вітчизняної війни, 4% - своїх друзів. Решта дітей не змогла дати відповіді. Очевидно, класоводам, вихователям на уроках, упозакласній роботі треба систематично проводити роботу стосовно патріотичного виховання учнів, розповідати про патріотів минулого часу і нашого сьогодення, щоб діти їх знали, гордились ними, рівнялись на них. Діти також повинні добре знати свій родовід: батьків, дідів, прадідів, де вони жили, чим займались.

В окремих школах міста Житомира (школа №24) учителі з цієї метою використовують досвід В.О. Сухомлинського: на уроках пишуть твори про своїх рідних, збирають фотографії. І це дуже добре. Нехай діти знають про життєвий шлях своїх найближчих. Це змусить їх ще більше любити і поважати своїх рідних, брати за взірць у своєму житті.

Складність морального розвитку полягає в тому, що виховні впливи на учнів здійснює не лише школа. Не можна передбачити ефективності всієї роботи в цьому плані без досконалого знання індивідуальних особливостей школяра, його потреб, інтересів, позицій, мікросередовища.

Нелегко вчителю початкової школи виявити недоліки в моральному розвитку вихованців, тому що педагог - великий авторитет для дітей і учні поведуться так, як він хоче. В підлітковому віці ці недоліки починають проявлятися. Можна впевнено сказати, що молодший шкільний вік є визначальним у моральному вихованні. Вже в цьому віці є відхилення в моральному розвитку. Дослідження показали, що такі негативні якості, як агресивність, жорстокість, заздрість зароджуються саме в молодшому шкільному віці. І причина їх появи перш за все в тому, що неправильно складаються відносини дитини в школі, сім'ї.

З приходом учня до школи від нього вимагається більше самостійності, в нього більше коло обов'язків. Тому часто буває, що в перші дні перебування дитини в школі їй страшно. І вчитель повинен зняти цю напругу своєю привітністю, увагою до кожного, створенням повсякденного радісного життя. Лише за таких умов зникне страх перед школою. В стані страху людина не може морально зростати. Вчителю початкової школи необхідно пам'ятати, що великий потік інформації, різні розваги можуть інколи розвивати верхоглядність у дітей, незадоволення тим, що є. В таких умовах у молодших школярів часто притупляється допитливість, дитину важко чимось здивувати, а це небезпечно: притупляються емоції, почуття (сором, совість), що негативно впливає на моральний розвиток. У моральному вихованні школярів треба дотримуватися міри. Це питання не завжди вирішу-

ється тим, скільки зроблено, не завжди чим більше, тим краще. Головне - у силі впливу на свідомість, почуття і поведінку дітей.

Дослідження психологів переконують у тому, що такі негативні риси, як жадність, жорстокість та ін. розвиваються тоді, коли порушена міра задоволення потреб (чогось не вистачає чи надлишок). Якщо всі потреби задовольнити в дитинстві, людина може стати жадібною. Ось чому учителям так уважно треба стежити за моральним розвитком молодших школярів.

У моральному вихованні взаємодіють такі соціально-психологічні фактори, як моральне середовище, усвідомлення учнем моральних відносин (моральна свідомість) і моральна діяльність. Школа для молодшого школяра повинна бути високоморальним середовищем, в якому він пізнає моральні норми і яка залучає його в реальні моральні відносини, коректує їх. Це середовище складається з традицій, які має школа, і вправ, що стимулюють поведінку. Традиційні ранкові вітання, розпорядок дня, форми поведінки на уроках і перервах, чергування по школі, порядок і дисципліна - це і є основою морального середовища, в яке попадає школяр. Уважність, великодушність, турбота, товариська підтримка повинні стати в школі природними нормами взаємовідносин між дітьми. Передусім, носієм цих відносин виступає вчитель. Тому педагогічний колектив повинен приділяти особливу увагу особистій поведінці кожного вчителя, розглядаючи її як один із чинників морального вдосконалення школярів.

Важливим елементом організації моральної діяльності учнів є суспільнокорисна праця, гра та ін. З метою виявлення рівня умінь і бажання працювати вдома, в школі ми попросили дітей II і III класів міста Житомира відповісти на питання :

1. Як ти виконуєш трудові доручення вдома?
2. Чи любиш трудитись удома, що тобі більше подобається робити?
3. Чому ти працюєш удома?
4. Як тебе заохочують до праці?
5. Твоє улюблене заняття вдома?
6. Яке доручення маєш у школі?

З 84 опитаних дітей другого класу лише 7% дітей не бажають і не люблять працювати вдома і в школі, трудові доручення виконують неохоче. Решта 93% дітей люблять виконувати всяку домашню роботу: мити посуд, доглядати за кімнатними квітами, прибирати в кімнаті, мести і мити підлогу, витирати пил, ходити в магазин за покупками, виносити сміття та ін. Улюблене заняття вдома: вишивати, в'язати, навіть шити, пілососити в кімнатах, прибирати, малювати, дивитись телепередачі, читати.

На запитання «Чому ти працюєш вдома?» діти відповіли: «Люблю трудитись, щоб допомагати мамі, татові», «Щоб мене любили мама і тато», «Бо хочу, щоб в хаті було гарно», «Бо я люблю чистоту», «Бо я люблю всяку працю», «Бо мамі самій усе робити тяжко», «Бо хочу допомогти мамі», «Щоб мамі було легше», «Бо в мамі багато всяких справ». Діти жаліють своїх матерів, бо бачать, який великий тягар праці в даний час лягає на їх плечі: потрібно заробити гроші, щоб прогодувати дітей, всю сім'ю, одягнути їх, випрати білизну, навести порядок у квартирі, поцікавитись станом навчання дітей та ін. Ось тому 69% усіх дітей співчують своїм матерям, намагаються допомогти їм у роботі. Батьки рано привчають дітей до праці, цілком усвідомлюючи, що роблять їм добру послугу. Умінь і бажання працювати - це найкраща спадщина дітям, яку можуть залишити їм батьки.

На запитання «Як заохочують до праці?» 65% другокласників відповіли, що батьки їх заохочують («Хвалять за працю», «Ладне слово кажуть», «Мама цілує в голівку», «Мама гладить по голівці», «Каже ласкаве слово», «До мене добре ставляться», «Мені щось купують», «Заохочують подякою», «Купують мені банани», «Мені мама може показати уроки», «Хвалять чи дають гроші», «Купують цукерки», «Дають гроші на цукерки», «Мені дають гроші».

Заохочувати дітей до роботи потрібно, адже сказати «молодець», погладити по голівці дитину - це для неї велика радість. Але заохочувати до роботи гривнями - це, на нашу думку, зайве. Може дійти до того, що дитина буде торгуватись з батьками за вищу оплату своєї праці, може дійти до конфлікту. Тому вважаємо, що цього робити не варто. Дайте дитині гроші на купівлю хорошої книги, на морозиво, цукерки, на перегляд гарної кінокартини, вистави, але за зроблену роботу не треба платити. Це обов'язок кожної дитини, члена сім'ї, виконувати вдома посильну роботу. З якого віку дитина повинна працювати? В народі кажуть: з тих пір, як вона взяла ложку в руки і понесла від тарілки до рота. 28% дітей відповіли, що батьки їх ніяк не заохочують. А кожна дитина, на жаль, чекає доброго слова від батьків за добре виконану роботу. Це є хорошим стимулом до наступної праці. Адже батькам також приємно, коли їх на роботі хвалять.

А як у школі з працею? Найважливіше доручення, як вважають діти, - це чергування в класі. Але 20% дітей зізнаються, що виконують його неохоче. Список доручень дуже обмежений: член сантрійки, командир, його помічник, доглядач за кімнатними квітами. Більшість дітей пише, що не має ніяких доручень. А це означає, що в школі занедбане трудове виховання учнів. Праця для людей, суспільства загартовує дітей морально, виховує почуття обов'язку. І чим більше зусиль учня в праці для людей, тим глибше він переживає радість успіху за свою працю. Учителю варто продумати перелік різних доручень, які б мали високу моральну основу і суспільну цінність: допомога бібліотеці в ремонті книг - «книжчина лікарня», виготовлення іграшок для дитячого садка, підготовка художньої самодіяльності для дітей-дошкільників, догляд за квітниками, прибирання ділянок шкільного подвір'я, допомога престарілим, інвалідам. Звичайно, це складна робота вчителя, але в моральному вихованні учнів вона має велике значення, бо виховує їх працелюбами, добрими, уважними, чуйними, милосердними людьми, які не залишать поза увагою людське горе, завжди придуть на допомогу нещасним. А бачити такими в майбутньому своїх вихованців - це найбільше щастя для кожного вчителя.

Аналогічними були відповіді 46% учнів третього класу. Тільки завдання вдома вони виконують часом складніші («Готую їжу», «Перу білизну», «Прасую одяг» та ін.). Майже всіх учнів батьки заохочують до праці, але як - діти не розповідають. Всі учні працюють, щоб допомогти мамі, рідше татові. («Бо в мамі багато роботи», «Бо я жалію свою маму» та ін.). І лише 4% дітей відповіли, що не дуже люблять працювати, що батьки за це часом карають. На таких дітей учителю необхідно звернути увагу, продумати і дати їм цікаві доручення, щоб вони виконували їх охоче, і контролювати виконання з боку колективу учнів класу, похвалити за старанність.

На запитання «Яке улюблене заняття вдома?» більшість дітей відповідає: «Дивитись телевізор, гратись, рідше - малювати, ще рідше - читати книгу». Про доручення в школі учні відповідають: «Чергування, які, як частина дітей зізнається, виконують неохоче. Окремі учні доглядають кімнатні квіти, решта не має ніяких доручень. А це, звичайно, дуже погано.

Великі можливості для морального впливу на молодших школярів має навчальний процес, зокрема зміст матеріалу, що вивчається. Треба пам'ятати, що для морального виховання немає головних і другорядних предметів. Важливо, щоб дитина на якомусь уроці зуміла краще зробити щось, щоб могла бути в числі перших, відчувла власну гідність. Навчальний успіх необхідний для морального виховання кожного учня. Його не можна замінити ніяким іншим.

Моральний вплив на молодших школярів виявляє спілкування з прекрасним, яке формує в дітей добрі гуманні почуття, адже одержані враження від прекрасного входять у той духовний фонд, який робить душу дитини чутливішою, ніжнішою, добрішою. Прекрасне завжди здатне пробудити в дитини добре, переплавити грубість у гуманність, жорстокість у чуйність і турботу про інших. В.О. Сухомлинський підкреслював, що виховувати в дітей любов до всього живого - це означає посіяти зерна гуманізму, людяності, моральної краси. Спілкування учнів з мистецтвом дуже допомагає в їх моральному вихованні. Народна педагогіка стверджує: якщо дитина тримає в руках скрипку, вона не здатна на злочин, поганий вчинок.

Велике значення для морального виховання молодших школярів має систематична моральна освіта, озброєння їх знаннями моральних норм і правил, адже це є важливою передумовою здійснення правильних дій, формування високих мотивів поведінки. В шкільній практиці повідомлення і роз'яснення моральних норм і правил проходить у процесі навчання, повсякденному житті та діяльності дітей і в спеціально запланованих бесідах. Етичні бесіди необхідні для молодших школярів, тому що в цей період розвитку діти особливо вразливі, найбільш сприйнятливі до зовнішніх впливів, вірять у непохитність моральних норм. Проведення етичних бесід, одного із засобів морального виховання, часто використовується учителями початкової школи. Наше опитування про основні засоби морального виховання показало, що в молодших класах це частіше етична бесіда. На перший погляд, це зайве захоплення словесним вихованням. Вивчення досвіду моральної освіти школярів підтвердило, що це не так. Інша справа примітивність словесного виховання, неуміння окремих учителів виховувати словом. Досвід показує, що вчителів потрібно проводити етичні бесіди в певній системі, а не в зв'язку з порушеннями дитими моральних норм. У цій роботі не завжди дотримується принцип наукового обґрунтування доступності моральних понять, що вводяться в бесіду. В розкритті норм моралі вчитель часто обмежується загальними фразами, що переходить у моралізування. Часто не враховуються інтереси дитини, що не байдужа до явищ оточуючого життя і прагне розібратись у них. Джерелом моральних знань на уроці є не лише зміст матеріалу, що вивчається, але й методи навчання, організація навчального процесу. Тривалі спостереження переконують нас у тому, що формуванню моральних знань, понять і уявлень на уроках у початковій школі приділяється ще недостатньо уваги, не завжди ведеться цілеспрямована робота в цьому плані. Вчитель повинен бути переконаним, що однаково важливо вчити на уроці дітей читати, писати, рахувати і виховувати їх морально.

Треба виховувати дітей своєю любов'ю, вірити їм, допомагати стати добрими і великодушними. Ні в якому разі не зневажати, не пригнічувати, а, навпаки, підносити власну гідність кожного. Не потрібно боятися бути добрим, ніжним, ласкавим. Часто, не бажаючи поступитися, ми протиставляємо свою волю волі учня і тим самим втрачаємо духовний зв'язок з ним. Багато ситуацій можна вирішити за допомогою ласки, жарту, казки. Без ласкавих слів дитині все одно, що без сонячного світла. А звідси і погані вчинки - «в темряві». Людське ставлення до дитини - це усвідомлена, цілеспрямована праця, що виключає жорстокість, праця з надією на формування найкращих рис і якостей. Потрібно любити дітей такими, якими вони є, бережно ставитися до кожного з них, спиратися лише на позитивне і вести боротьбу зі слабкостями. А головне, щоб діти були завжди далеко від полюса зла. Нехай зрозуміють, що любов, доброта, великодушність сильніше від усього недоброго, злого.

Вивчення моральної вихованості кожного школяра - постійний і невід'ємний елемент роботи вчителя. Воно повинно бути регулярним і простим. Якраз ця робота дає можливість виявити тенденції морального формування особистості. Раннє виявлення небажаних тенденцій запобігає їх подальший розвиток, а виявлення позитивних - допоможе педагогу зміцнити їх. Для цього можна використати методи: анкетування, «недописана теза», «альтернативна теза», «недописана розповідь», ранжирування та ін.

Завдання «Недописана теза», яке виконував 141 другокласник міста Житомира, дало нам можливість виявити, чим живуть у даний час наші діти, як вони розуміють сучасне життя, яке коло їх інтересів.

Тезу «Добре жити, коли...» учні дописували по-різному. Але всі вони бачать добро в житті, коли всім людям добре. 23% учнів добре життя пов'язували з миром і спокоєм в Україні («Коли люди живуть мирно», «Коли мир і немає війни», «Коли люди всі разом і мир» та ін.). 20% дітей розуміють добре життя, коли є сім'я і друзі («Коли є батьки, дідусь і бабуся» та ін.). 32% дітей пов'язують добре життя з матеріальним благополуччям. («Коли є гроші», «Коли сім'я живе в достатку», «Коли у мамі і тата є робота», «Коли на роботі дають гроші», «Коли добрий урожай» та ін.). У роздумах 8% школярів про добре життя головним є здоров'я сім'ї, своє власне, всіх людей. («Коли ти здоровий», «Коли є здоров'я в моїй сім'ї», «Коли здорові всі люди» та ін.). В роздумах 7% учнів

добре життя невіддільне від особистого благополуччя, доброго навчання. («Коли добре вчишся», «Коли в тебе є розум і гроші», «Коли гарний день і ти отримав п'ятірку», «Коли тебе люблять і поважають», «Коли ти щасливий» та ін.). Отже, у висловленнях дітей є істина. Вони відображають різні сторони доброго життя своєрідно, по-дитячому, підмічають всі його особливості.

Дописуючи тезу «Погано жити без...», 35% опитаних дітей вважають, що без мами і тата, без сім'ї життя погане. 41% школярів розуміють, що погане матеріальне становище робить поганим життя («Без хліба», «Без грошей», «Без їжі», «Без хати», «Без роботи», «Без добра», «Без щастя» та ін.). 10% другокласників розуміють значення Батьківщини в житті кожної людини («Погано жити без Батьківщини» та ін.). 6% дітей поганим вважають життя без друзів, собаки. І 8% - без здоров'я, без добра, школи. Як тонко діти підмічають добре і зле в житті нашого народу! І це дає надію на те, що молодші школярі при правильному вихованні вдома, в школі, без допускання шкідливих впливів на їх душі виростуть добрими, чуйними, милосердними.

Грінченко Галина Феодосіївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка.

Наукові інтереси:

- моральне виховання молодших школярів.

Гришенкова Тетяна Олексіївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка.

Наукові інтереси:

- моральне виховання учнів.